

7. Механізм структурних зрушень в економіці України: Монографія / Відп. ред. д-р. екон. наук В. І. Кононенко. — К.: Інститут економіки НАНУ, 2002. — 288 с.

8. Обсяги інвестицій в економіку України у I півріччі 2009 року // Інвестиції та інноваційний розвиток. — 2009. — № 4. — С. 53—56.

9. *Овчаренко Т.* Економічна привабливість України для іноземних інвестицій: проблеми формування та заходи забезпечення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. — 2009. — № 107—108. — С. 46—50.

10. *Покришка Д.* Щодо стану та напрямків покращення інвестиційного клімату в Україні // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/07.htm>

11. Прямі іноземні інвестиції в Україну / Держкомстат України 1998—2010 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/ivu/ivu_u/ivu0409.html Статтю подано до редакції 14.06.10 р.

УДК 316.343 — 058.13

Л. П. Бортнікова, канд. екон. наук, доц.,
А. П. Самійленко, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

РОЗШАРУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Середній клас в Україні зазнає негативного впливу світової кризи, що призводить до збільшення диференціації суспільства на два протилежні полюси — багатих і бідних. Незначна роль середніх верств населення у розвитку країни, з одного боку, гальмує новачії, реформи та вихід з кризи, а з другого, — є результатом обмеження джерел доходів та можливостей зайнятості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальні прошарки, середній клас, диференціація населення, багатство, бідність, державна політика.

АННОТАЦИЯ. Средний класс в Украине ощущает негативное воздействие мирового кризиса, что приводит

к возрастающей дифференциации общества на два противоположных полюса — богатых и бедных. Незначительная роль средних слоев населения в развитии страны, с одной стороны, тормозит новации, реформы и выход из кризиса, а с другой стороны, является результатом ограничения источников доходов и возможностей занятости.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальные слои, средний класс, дифференциация населения, бедность, государственная политика.

ANNOTATION. Middle class in Ukraine, feels the negative impact of the world of crisis, which leads to the increasing differentiation of society into two opposite poles- and enriched with the poor. Small role of the middle strata of the population in developing countries, on the one hand, hinders innovation, reform and exit from the crisis, but on the other hand, is the result of restricting the sources of income and employment opportunities.

KEY WORDS: social strata, middle class, differentiation of the population, poverty, public policy.

Диференціація населення на різні соціальні прошарки за різними критеріями завжди посилюється в результаті економічної кризи. Особливо значною проявилася «поляризація» суспільства у періоди так званої перебудови за радянських часів (1985—1991 рр.), перехідної економіки (1993—1996 рр.) та у період світової фінансово-економічної кризи нового тисячоліття (в Україні триває з 2008 р.). Особливістю нинішнього процесу диференціації в українському суспільстві є те, що він відбувається після періоду кредитного буму та активного формування середнього класу. У більшості країн з розвинутою економікою він охоплює понад половини населення. «Середній клас виконує функцію найпотужнішого економічного донора шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади. Як основний платник податків він формує державний та місцеві бюджети, фінансує необхідні соціальні трансферти, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, культури. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати

соціально пасивне населення і тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм».

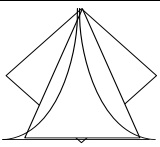
Уперше поняття «середні прошарки» застосував до суспільства Аристотель: саме він виказав ідею, що чим більше буде ця частка суспільства, тим стабільніше буде саме суспільство. Особливо помітним було зростання середнього класу у суспільстві багатьох країн із самого початку ХХ століття. Це обумовило зростання інтересу науковців до даної проблеми. Аналізом середнього класу займалися М. Вебер, Н. Еліас, Л. Уорнер, Д. Голдторп та ін. Ці вчені відносили до середнього класу дрібних власників та незалежних підприємців.

Розвиток суспільства масового споживання в розвинутих країнах призвів до підвищення життєвого рівня кваліфікованих найманих працівників, які поповнили середній клас (сюди увійшли торгові агенти, викладачі, лікарі, службовці). Ще у 1977 р. конкретний критерій віднесення до середнього класу запропонували американські вчені — як працівники розумової найманої праці, що не мають власних засобів виробництва, а їхня головна функція в суспільному розподілі праці — відтворення капіталістичної культури та відносин капіталістичного класу. Ця соціальна група була названа «професійно-керівним класом». Поняття «середній клас» представляє не просто статистичну сукупність представників населення за рівня добробуту (доходів), але й основу суспільства, соціальну конструкцію. Як зазначив відомий російський соціолог Левінсон, «...ця соціальна конструкція є гарантом стабільності, але тоді, коли вона багаточисельна».

За роки сталого зростання національного суспільного продукту, а разом з тим обсягів кредитування реального сектору, зовнішньої торгівлі, споживання товарів та послуг, рівня реальних доходів відбувалися одночасно дві тенденції: по-перше, збільшувалась питома вага та потужність так званого «середнього класу», по-друге, зменшувалося відставання заможних верств населення від дуже багатих за статусом та рівнем достатку. Середній клас уперше за всю історію незалежної України отримав унікальну можливість збільшити споживання за рахунок кредитів, при цьому не маючи суттєвих заощаджень. Виникли умови для різкого підвищення добробуту за рахунок майбутніх доходів. При цьому значна частина товарів тривалого користування була придбана як антиінфляційні, навіть у розрахунку на подальший перепродаж. Наприклад, житло

придбалось в розрахунку на перепродаж вже через короткий проміжок часу за підвищеною ціною або з очікуванням, що у скрутних обставинах нерухомість можна буде з вигодою продати для погашення боргів. Аналогічна ситуація з меншим ефектом спостерігалася з автомобілями, більшість яких також купувалася у кредит. Навіть суттєві поточні витрати середній клас міг фінансувати за рахунок споживчих позик (ремонт житла, навчання, туристичні поїздки). Усе це створювало видимість процвітання і закріплювало впевненість у легкому підвищенні соціального статусу. При цьому якість товарів, які придбавали середні верстви населення, все рівно була гіршою відносно якості аналогічних товарів багатих верств. Наприклад, існував великий розрив за якістю і ціною між елітним та економічним класами житла та автомобілів.

За соціологічними опитуваннями 2008 р. 50,7 % українців вважають себе середнім класом, а справжня чисельність становить від 17,6 % до 2,6 %. При цьому компонент підприємців у середньому класі зростає повільніше, ніж компонент бюрократів (державних службовців). Напередодні кризи в Україні тільки сформувався середній клас з числа підприємців у першому поколінні. Якщо європейські соціальні структури за формою нагадають ромб (незначна група багатих та дуже бідних з потужною групою середніх), то українське суспільство виглядає схематично як піраміда: дуже чисельні групи бідних та найбідніших прошарків з різким зменшенням часток середніх та багатих. Криза призвела до того, що ця піраміда витягнулася вгору, частка середнього класу зменшилася.

	У розвинутих країнах	В Україні до кризи	В Україні з моменту кризи
Дуже багаті Багаті Середні Бідні Дуже бідні			

За класифікацією Світового банку, до середнього класу в країнах, що розвиваються, відносяться ті, хто заробляє від 4 до 17 тис. дол. на рік. Це освічені люди, службовці або підприємці, які мають стабільні заробітки і суттєво впливають на внутрішній

ринок, а також мають активну громадську позицію. Згідно з іншими західними дослідженнями, середній клас цінує освіту, економічне зростання, добробут, верховенство права, демократичну форму правління і свободу слова. В Україні більша частина високого матеріального достатку представників середнього прошарку представляла висококваліфікованих фахівців, менеджерів різного рівня, приватних підприємців (у більшості вони фактично є найманими працівниками), державних службовців.

У багатьох країнах існують певні соціальні стандарти рівня життя в конкретній країні. Такі стандарти характеризують мінімальні соціальні норми, що гарантують пристойний рівень життя. Вчені пропонують їх використовувати для визначення того, як формується середній клас. До цієї групи стандартів входять грамотність, тривалість навчання більше 15 років, у тому числі принаймні 3 роки — професійного навчання. Представники середнього класу повинні для класифікації себе як таких отримувати стабільний дохід, достатній для відтворення себе як прошарку у фізичному та виховному плані. Між країнами розбігаються порогові рівні річних доходів на душу населення від 300 до 40 тис. доларів. При цьому у розвинутих країнах доходи 10 % найбагатших верств населення перевищують доходи 10 % найбідніших не більше ніж у 10 разів. Також рівень середньої оплати не перевищує мінімальну більше ніж у 3 рази.

За об'єктивними показниками Україна належить до бідних країн (головним чином за рівнем доходів на душу населення). До 300 євро на місяць становить мінімальна заробітна плата у Польщі, Прибалтиці, Болгарії, Румунії, Словаччині, Угорщині. У той же час у найрозвинутіших країнах Європи (Франції, Люксембургу, Британії Бельгії, Нідерландах) мінімальна зарплата перевищує 1000 євро. Якщо ж взяти середній рівень оплати в Україні, то вона знаходиться на рівні приблизно 200 євро. Тому рівень достатку «середнього класу» (або точніше тих, хто відносить себе до такого класу) ледве перевищує рівень мінімальної оплати у найменш розвинутих країнах Європи.

Економічна криза 2008 р. (спочатку лише як фінансова криза) призвела до масового розорення приватних підприємців та втрати роботи багатьох спеціалістів. Так, за 2008 р. збанкрутувала практично половина українських компаній, орієнтованих на сферу послуг, роздрібну торгівлю, а також виробництво продуктів харчування. За даними соціологічної

служби Центру Разумкова, частка людей з гідним рівнем достатку, що вважаються в усіх розвинених країнах рушієм політичного й економічного життя, в Україні зменшилася з приблизно 17 % до 10 %. Нам здається, що ці дані є завищеними, оскільки значна частина з цих 10 % знаходиться в очікуванні гіршого. Крім того, рівень добробуту вищих прошарків суспільства суттєво не погіршився, тобто в результаті кризи розрив між дуже багатими та рештою соціальних прошарків збільшився до такого рівня, що це загрожує політичній стабільності країни.

Завжди статус представників середнього класу є дуже динамічним. У стабільному розвинутому суспільстві середній клас не тільки постійно відтворює себе, але й делегує своїх представників до вищих класів. На відміну від цього у транзитивній економіці ряди середнього класу постійно втрачають ті, хто вимушений переходити у нижчі класи. Особливістю українського соціуму вітчизняні вчені вважають закритість вищого прошарку суспільства: еліта формується у значній мірі за рахунок політичних зв'язків та родичів, і не завдяки професійній компетенції, освіті або інтелекту. Точні дані дуже складно отримати, оскільки усвідомлення належності до багатих, середніх чи бідних завжди є суб'єктивним, але об'єктивне вимірювання доходів дуже важко зробити на практиці через наявність тіньової економіки та відповідних прихованих доходів. Як удаło відзначила російський соціолог Т. Малева, «потрапити у середній клас з нижніх прошарків суспільства зараз практично неможливо, тому що соціальні ліфти вже не працюють».

Свої соціальні функції середній клас здатний виконувати лише тоді, коли він матеріально заможний: володіє майном, що приносить суттєвий дохід, має у розпорядженні свій інтелектуальний або професійний капітал, що знаходить попит у суспільстві. Економічна поведінка представників середнього класу орієнтована на ринкову форму ведення господарства, а стиль життя — на сімейне благополуччя та індивідуальний розвиток. У період кризи значно обмежуються можливості самовідтворення середнього класу, оскільки система якісної освіти є однією з необхідних його передумов. Результуючим наслідком є обмеження джерел поповнення українського середнього класу та ризику реального зниження соціального статусу людей, які відносять себе до середнього класу за

ознаками високого рівня освіти, кваліфікації та морально-психологічних якостей.

У результаті кризи розмивається середній клас, а більшість його колишніх представників ще продовжують вважати себе заможними, незважаючи на фактичне знедолення. Особливо, коли майно знаходиться у заставі, а кваліфікованої високооплачуваної роботи немає, то відсутня й економічна база для існування середнього класу. У дійсності середній клас диференціюється як мінімум на два прошарки — вище середнього та нижче середнього. При цьому вищий прошарок середнього класу в Україні представляє той ідеальний тип середнього класу, наближений до стандарту розвинутих країн. Сюди входять в основному підприємці та висококваліфіковані наймані спеціалісти, а також державні службовці вищого рангу (що мають значні нелегальні доходи). До нижнього прошарку відносяться в більшій мірі інтелігенція (лікарі, викладачі, вчені, митці), кваліфіковані працівники, частково фермери, державні службовці.

Криза спричинила в цілому однаково негативний вплив на всі прошарки середнього класу в українському суспільстві. Це знаходить свій вираз у наступному:

- 1) заощадження у банках виявилися фактично незахищеними;
- 2) заборгованість за валютними кредитами зросла через девальвацію гривні;
- 3) різко обмежилися можливості найманої праці та зростання рівня безробіття;
- 4) погіршилися умови збуту та закупівель товарів для продажу і переробки;
- 5) збільшився податковий тиск;
- 6) зросла вартість життя в умовах стагнації заробітків;
- 7) погіршилися умови переходу у вищі прошарки.

Зараз виявляється, що можна було не тільки передбачити наближення кризи, але й значно пом'якшити її руйнівний вплив. Зокрема, кредитний бум та ажіотаж на ринку нерухомості завжди закінчуються обвалами, як показує історія буржуазного суспільства. Очевидною була диспропорція між фінансовим та реальним секторами економіки. Фінансовий сектор розвивався за рахунок дешевих та легких ресурсів, коли доступ до кредитів та інших фондів був практично необмежений на світових ринках, а в умовах конкуренції між банками за позичальників це призводило до зниження вимогливості кредиторів.

Унаслідок своєї різноманітності, неоднорідності середній клас не може представляти дуже солідарну силу. За певних умов інтереси одних прошарків середнього класу страждають більше, ніж інших, а іноді окремі прошарки навіть виграють від кризи. Не можна виключати, що фактичне знищення значної частини середнього класу — це кінцеве завдання запланованої кризи заради збільшення диференціації населення на багатих і бідних та обмеження впливу середнього класу на політику.

Виступаючи зв'язуючим прошарком у реформах, середній клас повинен досягти рівня «критичної маси». Таким вважається багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками питома вага більше 55 %. Частка середнього класу може зростати бурхливо у періоди поживлення економіки. Наприклад, у Китаї за короткий час — з 1990 по 2005 рр. — питома вага середнього класу зросла з 15 % до 62 % населення, такого ж рівня досягає зараз Індія.

Поповнювати ряди цього прошарку мають представники нижнього класу, тобто держава повинна піклуватися про міграцію найменш заможних, але кваліфікованих, активних членів суспільства до вищих рівнів за доходами і статусом. На сьогодні на 5 зареєстрованих приватних підприємств, за оцінками експертів, припадає лише 2 реальних господарника (в основному — торгівля, посередництво, послуги).

Для скорішого виходу країни з кризи, стабілізації суспільства та недопущення повтору таких глибоких криз необхідно відродити середні прошарки. Було б помилковим це зробити за рахунок простого підвищення рівня мінімальної оплати. Наприклад, це не стосується тих же приватних підприємств. Також інфляція може нівелювати будь-яке підвищення рівня оплати. На кінець 2009 р. мінімальне значення для включення до середнього класу в Україні, на наш погляд, в ідеалі перевищувало б дохід у 8 тис. грн на місяць. Однак, для цього мають бути створені передумови:

- державні дотації на відшкодування банкам кредитів для приватних підприємств за цільовими програмами;
- державне сприяння програмам збільшення робочих місць для кваліфікованих працівників (наприклад, через установи мікрофінансування);
- виділення довгострокових державних кредитних ресурсів банкам для подальшого кредитування реального сектору економіки;

- прийняття адекватної нормативної бази для сприяння підприємству (не тільки малому бізнесу) та забезпечення її дотримання державними органами;
- зміна системи оподаткування на користь зменшення ставок податків для середніх та нижчих верств населення з компенсацію доходів держави за рахунок дуже заможних громадян;
- підвищення ефективності вищої освіти в плані універсалізації і вимогливості в підготовці фахівців, що призведе до підвищення вартості робочої сили;
- проведення моніторингу поведінки, соціального статусу та очікувань прошарків середнього класу.

Література

1. *Коровський А.В.* Еволюція людського фактора та проблеми його формування: Монографія. — К.: КНЕУ, 2004. — 184 с.
2. *Соскін О. І.* Проблеми та шляхи становлення національної буржуазії і середнього класу в Україні // Економіка та держава: міжнародний науково-практичний журнал. — 2009. — № 11. — С. 92—94
3. *Коваліско Н. В.* Основи соціальної стратифікації: Навчальний посібник. — Львів, 2006. — 324 с.
4. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір / І-т демографії та соціальних досліджень НАНУ. — К., 2004. — 290 с.
Статтю подано до редакції 01.06.10 р.

УДК 658.011.47

В. В. Ровенська,
Донбаська державна машинобудівна академія

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

АНОТАЦІЯ. У статті вивчаються теорії та моделі управління. Розглядаються п'ять течій управлінської «класичної школи»: рух «науковий менеджмент», теорія бюрократії, адміністративна теорія управління, «синтетичний» підхід, «соціальна інженерія». Показано, що досвід управління, надбаний раніше, не відповідає вимогам дійсності. Тому виникає необхідність розвитку нових напрямів управлінської науки, зокрема, це